

El poblat ibèric de la Penya del Moro de Sant Just Desvern

JOSEP BARBERÀ I FARRÀS

Aquesta és una excavació que s'ha mantingut ininterrompudament des del mes d'abril de l'any 1972 fins ara i de la qual s'ha publicat regularment els resultats.

Fins a l'any 1984 el lloc es coneixia com a Penya del Moro o Turó Alt de Can Solanes, però gràcies a la recerca d'en David Guasch, s'ha sabut que aquella altura s'anomenava Puig de Castellar en el segle XIV.

És un turó de 275 m d'altitud, situat en la divisòria dels termes municipals de Sant Just Desvern i de Sant Feliu de Llobregat, a uns 2 km a l'oest del límit del terme municipal de Barcelona. Els seus vessants són d'accés còmode, però a la banda meridional el pendent és bastant acusat.

És l'última estribació de la serra de Collserola, que s'aixeca com una talaia sobre el delta del Llobregat, que fou fins a temps plenament històrics un estuari que evolucionà cap a un sistema lacunar, una mena de golf d'aigua dolça, a recer dels vents del nord i de l'est, com ho demostren l'existència del primer port de *Barcino* al sud de Montjuïc i la troballa freqüent en les soreres de l'àrea deltaica de restes que es daten entre els segles IV a.C. i II d.C.

Creiem que la proximitat a aquest estuari fou un dels motius que determinà l'assentament de la Penya del Moro sobre un lloc de pas que permetia accedir fàcilment al corredor pre-litoral i a les planes de l'interior, fins i tot amb més comoditat que per la via de l'Ebre.

Fins ara la Penya del Moro és el poblat ibèric amb un inici més antic indubtable que es conegui en una àrea tan extensa com la composta per les comarques del Vallès, el Maresme, el Barcelonès, el Baix Llobregat i el Garraf. Ocupa una posició gairebé central entre els jaciments que s'inicien contemporàniament, com són el Puig Castell de Vallgorguina al nord, el Puig Cardener a ponent i Can Canyís al sud-oest. Dins d'aquest territori, no hi manquen testimonis del segle VI a.C., però es tracta de troballes isolades que no suposen per ara un agrupament humà comparable al de la Penya del Moro.

Abans del segle VI a.C., el poblament era dispers, vivint en coves, com les de Begues o les de Corbera de Llobregat, o en cabanes, com la de Can Cortès a Sant Just Desvern. Creiem que aquesta població es començà a agrupar com a resposta a un estímul econòmic excepcional, com pogueren ser les primeres transaccions amb els mercaders-peoners que exploraren aquestes riberes venint del Mediterrani oriental, i que aprofitaren l'estuari com a port de refugi i per a fer aiguada.

Aquest estímul comercial en el seu origen potser podria explicar també el seu final, a les acaballes del segle IV a.C., quan flaquejava la influència meridional ibero-púnica i augmentava el comerç massaliota-emporità.

L'àrea excavada durant aquests setze anys es reparteix en dues zones, una principal al vessant llevantí, d'uns 1.250 m², i una altra meridional, d'uns 200 m², que vénen a representar en conjunt una cinquena part de la superfície estimada del poblat.

Les construccions exhumades corresponen cronològicament al període 425-300 a.C., però en algunes bandes s'ha detectat l'existència d'un període anterior d'ocupació que, per les ceràmiques importades, datem cap a mitjan segle VI a.C., malgrat que alguns fragments de ceràmica feta a mà i vestigis de ritus propis del Bronze Final fan sospitar una freqüentació més antiga.

Així doncs, cal pensar que l'extensió del jaciment que s'ha excavat fins ara fou habitada en dos moments diferents, separats per un lapse de desocupació. La primera fase s'estendria des d'un moment indeterminat del segle VII a.C. fins als volts del 500 a.C., mentre que la segona correspondria al període 425-300 a.C. Aquesta evolució es recolza en el testimoni de les ceràmiques importades i a més en les diferències en la composició del conjunt de material arqueològic que, a gran trets, són les següents:

-La quantitat d'àmfores i grans vasos augmenta al doble en la segona època. Cal tenir en compte que la quasi totalitat de les àmfores són de tipus ibero-púnic.

-Els vasos àtics de figures negres i de figures roges només es troben en la primera o en la segona fase, respectivament, però en nombre gairebé inapreciable. En canvi, la ceràmica àtica de vernís negre està ben representada en l'època recent, tant en nombre de fragments com en varietat de formes de vasos.

-Inversament al que s'observa per a la ceràmica àtica de vernís negre, els vasos d'argila roja obrats a torn, amb decoració pintada de temes geomètrics, predominen poderosament en la primera etapa i només tenen una presència residual en la segona.

-La ceràmica feta a mà, amb la decoració més barroca en el moment antic i amb més riquesa de perfils en el modern, domina clarament durant tota la vida del poblat, cosa que ens fa pensar que el torn encara no era plenament introduït a la contrada, almenys a mitjan segle IV a.C.

L'abandonament final de l'àrea que coneixem va ocórrer al final del segle IV a.C. i es va produir pacíficament, tal com ho proven els estrats d'enrunament de les cases i l'escassetat, dispersió i fragmentació dels materials

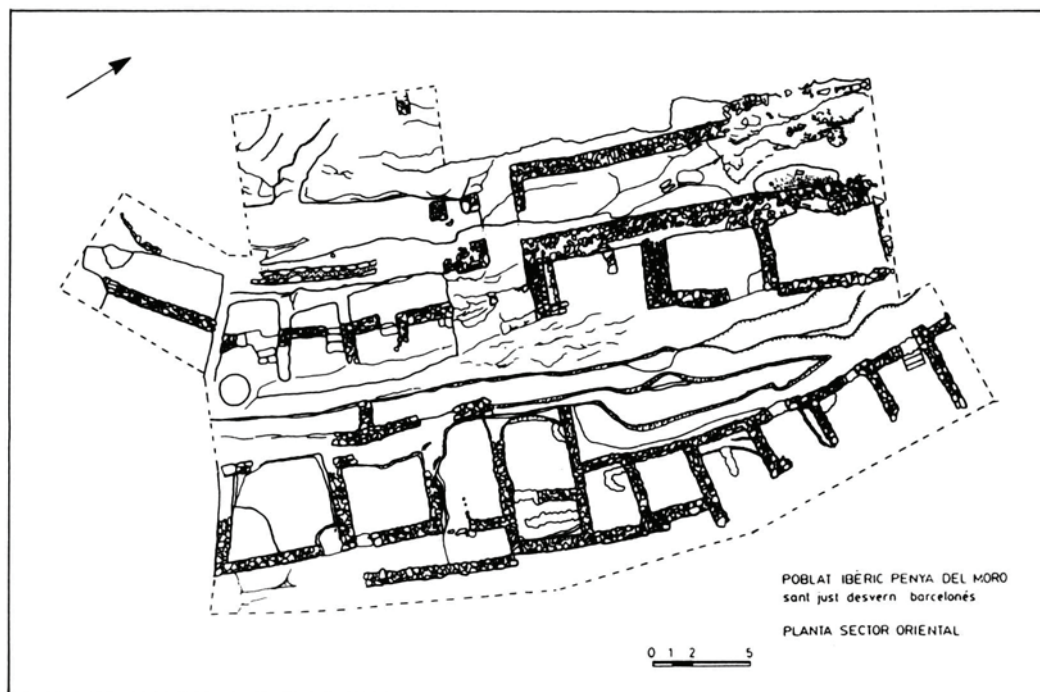

Fig. 1.

arqueològics. Aquest fet i la forta degradació del pendent de la muntanya dificulta notablement l'estudi de la distribució, delimitació i identificació funcional dels espais d'hàbitats i de circulació.

Per ara ignorem els motius de l'abandonament d'aquest lloc en un moment immediatament anterior a l'apogeu dels altres poblats ibèrics.

L'estudi de la dispersió dels fragments ceràmics ens assenyalava que les construccions es concentraven en els vessants est i sud més assolellats, ocupant les cotes més altes del turó. L'erosió del pendent fa difícil determinar el límit inferior del poblat, del qual també desconeixem com acaba a la banda de llevant. En canvi, gràcies a l'excavació de l'àrea secundària, s'ha pogut veure com cap a ponent només hi ha unes edificacions disperses sense delimitació ni disposició o obra defensiva.

Les viandes formen illes allargassades que segueixen les corbes de nivell i es fa palesa una certa cura per a recollir i conduir les aigües pluvials. En tota l'extensió excavada no s'ha trobat cap cisterna i solament una única sitja.

La característica principal del mètode constructiu de les cases és el retallat de la roca; ben bé un terç dels murs i quasi tot el sòl són tallats a la roca viva. Aquest sistema proporcionava, a més d'altres avantatges, la matèria primera per a enlairar les parets. El tallat és matusser a causa de l'estructura de la

pissarra i per això la superfície de la roca resultant es folrava amb un mur o s'allisava amb un copiós arrebossat de fang.

Les cambres són de planta rectangular (en alguns pocs casos, trapezoïdals), amb una superfície que oscil·la entre els 15 i els 25 m².

Els murs s'aixequen amb blocs sense cairejar que es lliguen amb terra, sense entramats de fusta, i per a les llindes s'empren blocs allargassats. El gruix de les parets varia entre 0,4 i 0,6 m, que suposa una coberta sòlida i fins i tot l'existència d'un pis superior. Tant la coberta com el trespol del pis degué compondre's de troncs, fang i llosetes.

El fang depurat juga un paper important en aquest tipus de construcció, ja que el sòl de roca, els murs, les escales, els pedrissos i els llindars, es folraven amb una espessa capa de fang, el qual era sotmès a una cuita regular en totes les superfícies per tal d'aconseguir una duresa i impermeabilitat remarcables.

En dues de les construccions s'ha pogut demostrar que hi havia un pis alt gràcies a haver trobat les llars de foc esberlades sobre les restes de la planta baixa.

Pel que fa a les llars de foc, no hi ha una norma fixa per al seu emplaçament, tot i que predomina la situació central dins de la cambra. Vuit d'elles es componen d'un llit de fragments ceràmics recobert pel fang del paviment. El mosaic de trossos de vas tenia la funció d'evitar l'esberlament del fang.

La manca de restes *in situ*, conseqüència de l'abandonament pacífic del poblat, impedeix interpretar la funció dels àmbits. A part d'un parell de pedrissos que degueren sostenir els molins de frotació i d'una cambra amb el sòl de roca sense paviment, que pogué ésser un estable o un magatzem, poca cosa es pot dir de la funció dels àmbits, dels quals, a més, n'hi ha ben pocs que conservin completa la seva planta.

L'anàlisi dels materials arqueològics ha de començar per la vaixella fina d'importació que ha estat ben útil per datar l'evolució del jaciment. Es tracta de 193 trossos (només els que donen alguna informació), dels quals 15 pertanyen al període 575-500 a.C. i els 178 restants als anys 450-300 a.C. Hi ha un *hiatus* clar vers el 500-450 a.C. i un acabament sobtat cap al 300 a.C. No s'ha trobat ni un sol fragment dels tallers de Roses o de Golf de Lleó, i la mostra més recent és la d'un únic bol del taller itàlic de les Petites Estampilles que per diversos motius creiem que és el testimoni d'una freqüentació extemporània.

Cal remarcar que, per al segon moment d'ocupació, tota la vaixella fina és àtica (32 trossos de figures roges i 146 de vernís negre) i, a més, que el catàleg de formes representat en una quantitat tan minsa de fragments és molt diversificat i contrasta amb els materials d'altres poblats contemporanis: hi trobem el *skyphos*, la *hydria*, la *kylix* (amb moltes variants), el *kantharos*, la *oinokhoe*, el *lekythos*, la *pyxis*, la *lekane*, la llàntia i l'encenser. Aquesta diversitat suposa uns hàbits molt influïts pels costums forasters.

Com ja hem dit abans, manquen totalment les àmfores hel·lèniques o etrusques. Del moment antic hi ha un tros d'àmfora fenícia occidental i un altre d'àmfora massaliota. En la segona època abunden les àmfores de tipus púnic PE-11 i, en menor quantitat, la forma PE-13.

Una característica destacable d'aquest poblat és l'abundància, en la fase antiga, de vasos a torn, cuits a foc oxidant i amb decoració pintada d'estil geomètric. La forma predominant és la del vas de perfil lleugerament bicònic, nanses bifides, fons còncau i llavi de secció de coll de cigne, sense mancar-hi però les urnes d'orelletes perforades, les *oinokhoes* i la cassoleta de llavi corbat cap enfora, que és el darrer eco dels plats púnics de vernís roig.

La ceràmica grisa a torn es troba en ambdós períodes en una proporció semblant i amb la característica comuna d'una gran diversitat de factura i forma, la qual cosa ens confirma la sospita que l'origen de tota la ceràmica a torn és foraster, tant en el primer com en el segon moment d'habitació, i això es podria il·lustrar amb peces caliciformes amb paral·lels a Caudete de las Fuentes i a Empúries, o amb gobelets àmpliament representats als poblats contemporanis del Llenguadoc.

Els vasos fets a mà, evidentment autòctons, cobreixen totes les possibilitats d'ús: cuinar, menjar, beure i contenir. Com s'ha dit, dominen quantitativament qualsevol altre tipus ceràmic i durant tota la vida del poblat. Assenyalem com a testimonis del més remot passat del jaciment un tros de llavi de gobelet, decorat amb línies de puntets fent zig-zag, de tipus mailhacià i un fragment de coll d'urna, amb decoració de cordons aplicats, mostrant una carena interior ben acusada, que diferencia el llavi inclinat cap enfora.

De metall ens ha arribat ben poques mostres a causa del seu reaprofitament. El treball del ferro es constata per alguns terrossos d'escòria i el del plom, per unes llàgrimes de fosa i la porció de làmina inscrita de què parlarem més endavant. El bronze és més abundant; en el període antic s'ha trobat un penjoll en forma de petit esquellot allargat i una anelleta amb apèndix esferoïdal, que tenen llurs paral·lels en les necròpolis del Baix Ebre i del nord del País Valencià. En el darrer període abunden les fibules (meitat del tipus de Golf de Lleó i meitat anulars ibèriques), a les quals es poden afegir altres objectes diversos entre els quals destaca una punta de sageta de llarga tija.

La pedra treballada és representada pels molins de fricció i, remarcablement, pels de rotació, documentats en aquest poblat, ja en el segle V a.C.

Ni les fusaioles ni els *pondera* són gaire abundants, però sí que són interessants les figuretes de fang modelat i cuit: tres en l'etapa antiga, que representen una figura humana, un possible bòvid i un cavallet, i unes altres tres de recents, que corresponen a dos cavallets i un bòvid.

L'inventari s'hauria de tancar amb un apartat divers, amb peces d'enfilall de pasta vítria, un tros d'ungüentari del mateix material, un disquet d'àmbar i una closca de *cypraea* perforada (possiblement també restes d'una ocupació més antiga) i, finalment, el plom inscrit, única mostra epigràfica d'aquest tipus de la Laietània. Com que ja ha estat acuradament publicat i comentat, només hem de subratllar el fet que s'hi barregen signes dels alfabetos ibèrics oriental i del sud-oest i que es pot datar en el tercer quart del segle IV a.C.

La recollida i estudi de totes les restes òssies trobades des del començament de l'excavació dona una visió bastant completa de la dieta càrnica i de l'activitat ramadera de la gent del poblat, que possiblement fou la principal, ja que el

gènere més important és l'ovicàpid, seguit del porc que ve a representar la meitat d'individus del gènere anterior. El bou també hi és present, per bé que en menor quantitat, mentre que la cacera no sembla haver tingut gaire pes en l'alimentació, ja que el 90% dels ossos classificables pertanyen a animals domèstics.

Crida l'atenció que, malgrat l'abundància de restes malacològiques d'origen marí, la majoria foren recollides ja mortes, amb una finalitat que se'ns escapa.

Hem deixat per a la cloenda d'aquesta exposició abreujada dels resultats de l'excavació el tret més característic del poblat de la Penya del Moro, que consisteix en les troballes que donen testimoni d'uns ritus, dels quals destaquen les ofrenes d'ovicàprids, però als quals cal afegir:

–l'ofrena d'un ou de gallinàcia.

–la inclusió en la preparació del mosaic ceràmic d'algunes llars de foc d'una petxina de *pectunculus*,

–els enterraments infantils, i

–la troballa d'un parietal esquerre humà, retallat intencionadament.

De sacrificis d'ovicàprids se n'han trobat 21 a l'àrea principal i un altre a la secundària. Els trets principals consisteixen en l'enterrament a l'interior d'una construcció, en una fossa oberta en el sòl i segellada pel paviment de fang, d'un oviàpid o, més freqüentment, d'una part d'aquest animal.

En principi sembla indiferent la subespècie de l'animal sacrificat, ja que es troben en la mateixa proporció ovelles i cabres. La major part són joves adults. A grans trets, es diferencien tres tipus si atenem a les parts dipositades. a) esquelet sencer, 2) ossos llargs i 3) crani i potes. Aquest darrer és el cas més habitual. S'ha de remarcar el fet que alguns sacrificis presenten una ordenació en capes horitzontals dels diferents ossos, cosa que pot respondre a un cerimonial: primer es diposita el crani, a sobre els metàpods i les falanges anteriors i, finalment, a la capa superior, els metàpods i les falanges posteriors. No se segueix una norma fixa per a la situació del sacrifici dins de la cambra, si bé se situen al peu d'algun dels murs.

A l'abundància dels sacrificis d'ovicàprids es contraposa l'exigüitat de les inhumacions infantils, de les quals només n'hem trobat quatre, dipositades a l'interior dels àmbits i també prop d'alguna de les parets. En tots els casos es tracta de fetus a terme.

Tant els sacrificis com les inhumacions corresponen a la segona ocupació de l'àrea, o sigui al període 425-300 a.C.

Una altra manifestació cultural és la de les petxines que trobem al centre d'algunes –no totes– de les preparacions de ceràmica que componen la base de les llars de foc, cosa que també s'ha observat al poblat ibèric de Burriac.

Finalment, hem de reportar la troballa d'un parietal humà en el sector meridional de l'excavació, que formava part dels materials de reompliment d'un carreró, el qual complia la seva funció cap al 525-50 a.C. El fragment s'obtingué a cops intencionats i presenta solcs de descarnació i va correspondre a un individu jove, possiblement femení.

Els paral·lels els hem de cercar dins del món del Bronze Final, i en tenim un exemple ben proper, al mateix Sant Just Desvern, a Can Cortès, jaciment que es podria datar cap al 875-800 a.C.

Com s'ha dit al començament, s'ha anat publicant regularment el resultat de les excavacions, tant des d'un punt de vista com sobre aspectes puntuals i ens remetem a la bibliografia que ja comença a tenir un cert volum.

No seria just acabar sense deixar constància que l'excavació de la Penya del Moro ha estat una obra col·lectiva en la qual han pres part un bon nombre d'arqueòlegs, molts dels quals –avui veterans– feren en aquest jaciment les seves primeres experiències en arqueologia.